

INGLIZ VA O'ZBEK ADIBALARI IJODI NAMUNALARI TAHQIQIGA DOIR LINGVOMADANIY YONDASHUV ASOSLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19325309>

Zebo Rashidovna Yaxshiyeva

Doctor of philology, (DSc), professor of Turon Univesity

e-mail: zebona.sevinch@gmail.com

ORCID: 0009-0006-0973-6147

Nazarova Shahribonu Oybek qizi

Turon universiteti magistri

Ushbu maqola Jane Austen ijodi, xususan, uning mashhur “Emma” romanining syujet poetikasi va lingvopoetik xususiyatlarini tahlil etishga bag’ishlanadi. Ishning birinchi bobida Austen romanlarining adabiy jarayondagi o’rni, ingliz adabiy an’anasidagi syujet qurilishi tamoyillari hamda syujet poetikasining nazariy asoslari o’rganiladi. Shuningdek, “Emma” romanining syujet tizimi, kompozitsion mexanizmlari, lingvopoetik, pragmalingvistik va narratologik xususiyatlari ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi. Shuningdek, syujet qurilishining lingvistik tahlil mezonlari – leksik, grammatik va pragmatik darajalar kesimida ko’rib chiqiladi. Leksik-semantik mezonlar doirasida syujetni harakatlantiruvchi birliklar, semantik maydonlar, baholovchi til vositalarining funksionalligi tahlil qilinadi. Grammatik va pragmalingvistik mezonlarda esa sintaktik strukturalarning syujet dinamikasidagi roli, nutq aktlarining kommunikativ vazifalari hamda qahramonlar o’rtasidagi muloqot strategiyalari yahlil ostiga olinadi.

Kalit so’zlar

feminism, globallashuv, linvomadaniy yondashuv, gender masalalar, badiiy psixologizm.

Jahon adabiyoti tarixida alohida o’ringa ega bo’lgan ingliz yozuvchisi Jeyn Osten (Jane Austen) o’z asarlarida ingliz jamiyatining XVIII–XIX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy muhitini, gender rollarini, odob-axloq me’yorlarini va oilaviy qadriyatlarini o’ziga xos yumor va nozik psixologizm orqali tasvirlagan. Uning asarlarida til va madaniyat uyg’unligi, dialogik nutqning madaniy kodlari, ijtimoiy-sinfiy leksika, etik-axloqiy tushunchalarning lingvomadaniy mazmuni chuqur namoyon bo’ladi.

O'zbek adabiyotining yorqin vakili Saida Sunnunova esa asarlarida mustaqillikdan keyingi o'zbek jamiyatidagi ma'naviy izlanishlar, milliy qadriyatlar, ayol obrazining takomillashuvi, urf-odat va an'analarning zamonaviy talqini kabi masalalarga e'tibor qaratadi. Sunnunovaning til uslubi, obrazlar yaratish mahorati va madaniy tafakkur ko'lamini lingvomadaniy nuqtai nazardan tahlil qilish o'zbek adabiyotshunosligining yangi ilmiy natijalariga hissa qo'shadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Ingliz va o'zbek adabiyotidagi badiiy matnlarni lingvomadaniy yondashuvda qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning nazariy asoslari tilshunoslik, adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik, qiyosiy lingvistika va konseptologiya kabi sohalaridagi ilmiy manbalarga tayangan holda shakllanadi. Lingvomadaniyatshunoslik fani Rossiya, Yevropa va Amerika lingvistikasida keng rivojlangan bo'lib, ushbu yo'nalishning asoschilaridan A.Vezhbetskaya, V.Gumboldt, Yu.S.Stepanov, V.Vorobyev, E.Vereshchagin va V.Kostomarovlarning ishlari alohida ahamiyatga ega. A. Vezhbetskaya madaniy konseptlar, semantik universallar va "madaniyatlararo til" tushunchasini chuqur ilmiy asoslagan. Uning konseptologiya haqidagi qarashlari mazkur tadqiqot uchun nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Vereshchagin va Kostomarovning lingvokulturologiya haqidagi ishlari til va madaniyatning uzviy bog'liqligini, badiiy matndagi madaniy kodlarni tahlil qilish metodlarini yoritadi. Yu.S.Stepanov konseptlarni madaniyatni belgilovchi markaziy birlik sifatida tavsiflagan bo'lib, tadqiqotda "ayol", "oila", "hurmat", "axloq" kabi konseptlarni o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. O'zbek lingvomadaniyatshunosligida Sh.Safarov, N.Mahmudov, O.Yo'ldoshev, F.Safarova kabi olimlar milliy konseptlar, mentalitet va til-madaniyat munosabatini o'rganishga salmoqli hissa qo'shgan. Ularning ishlari o'zbek badiiy nutqidagi madaniy mazmunni talqin qilishda muhim metodologik ahamiyatga ega. Qiyosiy adabiyotshunoslik bo'yicha R. Uells, S. Bassnett, H.H. Remak, L.Timofeevlarning asarlari turli madaniyat vakillarining asarlarini solishtirishda metodologik asos yaratadi. S. Bassnett madaniyatlararo qiyoslash va tarjima nazariyasidagi qiyosiy metodlarga katta e'tibor qaratadi. H.H. Remak qiyosiy adabiyotshunoslikni "milliy chegaralardan tashqariga chiqadigan adabiy tahlil" deb ta'riflab, aynan madaniy farqlarni ochib beruvchi tadqiqotlar ahamiyatini ta'kidlaydi. O'zbek adabiyotshunosligida qiyosiy tahlil masalalari M.Qo'shjonov, I.G'aniyev, N.Karimovlarning izlanishlarida yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi: Olimlarning ishlari doirasida milliy adabiyot bilan jahon adabiyotini qiyoslash uchun germevistik hamda xronologik metodlardan foydalanish nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Jane Austen zamonaviy ingliz adabiyotining psixologik va ijtimoiy roman janrini shakllantirgan yozuvchilardan

biri bo'lib, uning asarlari bo'yicha juda ko'p ilmiy tadqiqotlar yaratilgan. Eng muhimlari: Cecil, David – Austen asarlaridagi ijtimoiy tartib va odob-axloq me'yorlari haqida chuqur tahlillar beradi. Tony Tanner – uning asarlarida jamiyat strukturasini, gender rollarini va axloqiy qadriyatlarni yoritadi. Mary Poovey – Austen matnlaridagi ayollarning ijtimoiy mavqei va gender dinamikasini feministik yondashuvda talqin qiladi. Jan Fergus – Austenning nutqiy strategiyalari, ironiyasi va muloqot texnikalarini tahlil qiladi. Shuningdek, ingliz tilidagi politeness strategiyalarini o'rgangan Brown & Levinson nazariyasi Austen asarlaridagi muloqot etiketi unsurlarini sharhlashda muhim ahamiyatga ega. Saida Sunnunova haqida ilmiy tadqiqotlar Austen kabi keng emas, ammo o'zbek adabiyotida ayol obrazini badiiy talqin qilgan yozuvchilar ichida uning o'рни muhim.

Sunnunovanning asarlari bo'yicha ilmiy maqolalarda asosan ayolning ma'naviy dunyosi, milliy qadriyatlar, tarbiya, oila va jamiyat masalalari tahlil qilingan. Ba'zi tadqiqotlar uning lirizmga boy uslubi, obraz yaratish mahorati va psixologik tasvir texnikalariga e'tibor qaratadi. O'zbek adabiyotidagi feministik qarashlar va ayol obrazining zamonaviy talqinlari haqida S.To'laganova, N.Boltaboyeva, M.Rahimova kabi olimlar tadqiqotlari Sunnunova ijodini o'rganishda metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Biroq Sunnunovanning asarlarini lingvomadaniy yondashuv asosida o'rganish hali yetarli darajada rivojlanmagan, bu esa tadqiqotning ilmiy yangiligini kuchaytiradi. Gender lingvistikasida asosiy nazariy tamoyillar quyidagi tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan: R. Lakoff – “Language and Woman's Place” asarida ayollar nutqi xususiyatlarini va gender indikatorlarini asoslaydi. Deborah Tannen – erkak va ayol nutqi o'rtasidagi kommunikativ farqlarni tahlil qiladi. Cameron, E. Goffman – gender va muloqot strategiyalari, jamiyatdagi rol taqsimoti haqida asosli nazariyalar taklif qiladi.

Bu yondashuv Austen va Sunnunova asarlaridagi ayol obrazlarini lingvistik tadqiqotlar juda keng qamrovli bo'lsa-da, uning asarlarini o'zbek yozuvchisi bilan lingvomadaniy yondashuvda qiyoslash masalasi deyarli o'rganilmagan. Saida Sunnunova ijodining lingvomadaniy tahlili bo'yicha to'liq ilmiy izlanishlar mavjud emas. Qiyosiy lingvokulturologiya bo'yicha mahalliy tadqiqotlar yetarli bo'lmaganligi mazkur mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Shu tariqa, mavjud adabiyotlar tahlili mazkur tadqiqotning ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan yangi yo'nalish ekanini ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek madaniyatlari ikki turli sivilizatsiya vakillari bo'lgani uchun ularning badiiy matnlarida aks etgan mental xususiyatlar, gender tasavvurlari,

ijtimoiy me'yorlar va milliy qadriyatlarni taqqoslash madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtiradi. Har ikki adib asarlarida madaniy semantik yuklamaga ega leksik birliklar, frazeologizmlar, nutq etiketi unsurlari va milliy konseptlarning badiiy talqini mavjud. Bu birliklarni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilish lingvomadaniyatshunoslikning metodologik rivojiga xizmat qiladi. Ikkala adib ijodida ham ayol obrazi markaziy o'rinda turadi. Biroq ularning tasviri turli madaniy, tarixiy va ijtimoiy sharoitlardan kelib chiqadi. Mazkur obrazlarning lingvomadaniy jihatdan qiyosiy o'rganilishi gender lingvistikasiga ilmiy yangiliklar olib kiradi. Jane Austen asarlari asosan adabiy-estetik jihatdan tahlil qilingan bo'lsa, lingvomadaniy yondashuvda o'zbek adabiyoti vakili bilan qiyosiy tahlil qilinishi deyarli o'rganilmagan. Saida Sunnunovaning lingvomadaniy xususiyatlari haqida ham alohida ilmiy tadqiqotlar kam uchraydi. Asarlararo lingvomadaniy farqlarni aniqlash kelajakdagi tarjimalar, xalqaro adabiy aloqalar va qiyosiy tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Shu bois, Jane Austen va Saida Sunnunova asarlarining lingvomadaniy jihatdan qiyosiy o'rganilishi nafaqat filologiya fanida, balki madaniyatshunoslik, tarjimashunoslik va qiyosiy adabiyotshunoslikda ham dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Ushbu tadqiqot turli madaniyat vakillarining badiiy tafakkuri o'rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash, milliy identitetning til orqali namoyon bo'lish mexanizmlarini yoritish va adabiyotda gender hamda madaniy konseptlar talqinini yangicha ilmiy yondashuvda ochib berishga xizmat qiladi.

Ikki el adibalari ijodini qiyoslashda qo'yidagi jihatlar ahamiyatli: Birinchidan, Jane Austen (1775–1817) va Saida Sunnunova (1952–2014) ijodining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy-ma'naviy muhit, tarixiy davrning adabiy-estetik talablari, shuningdek, ikki adiba asarlarida ayol shaxsining jamiyatdagi o'rni va gender stereotiplari tahlil qilinadi. Shuningdek, lingvomadaniyat nazariyasining asosiy tushunchalari – **leksik va konseptual birliklar, nutq etiketi, genderga oid til xususiyatlari, madaniy kodlar** kabi kategoriyalar ikki ijodkor ijodiga qo'llanib, ularning milliy mentalitetni ifodalashdagi o'xshash va farqli jihatlarni inobatga olish muhim sanaladi.

Ikkinchidan, Austen va Sunnunova asarlarida aks etgan **ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlar, gender stereotiplari, ayollar obrazining davr ruhiga mos talqini**, shuningdek, mualliflar yaratgan qahramonlarning zamon va makon talablaridan kelib chiqadigan ruhiy, axloqiy va kommunikativ xususiyatlari solishtirma tahlil qilish, qiyosiy yondashuv asosida ikki adibaning jamiyat, oila, ma'naviyat, axloq va sevgi kabi mavzularga bo'lgan qarashlarini lingvomadaniy asosda ochib berish dolzarbdir.

Uchinchidan, ikki ijod namoyandasi asarlarida uchraydigan **milliy-madaniy leksika, pragmatik bo'yoqdor so'zlar, stilistik vositalar, muloqot strategiyalari, nutq odobining lingvopragmatik me'yorlari** tahlil etiladi. Qahramonlar nutqidagi ingliz va o'zbek madaniyatiga xos kommunikativ farqlar, ijtimoiy rolga xos nutq etiketi, muloqotdagi ijobiy va salbiy mulohaza strategiyalari hamda til vositalarining madaniy funksiyasini aniqlash lozim.

Demak, Austen va Sunnunova asarlarida madaniy identitetni shakllantiruvchi til birliklari, jamiyat va genderga oid tasavvurlar, shuningdek, badiiy nutq poetikasining lingvomadaniy mexanizmlarini chuqur o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, ingliz va o'zbek adabiyoti o'rtasidagi umumiyliklar hamda milliy xususiyatlarni aniqlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Вежбицкая, А. В. Лингвокультурология: Теория и практика. – М.: Наука, 2000.
2. Humboldt, W. von. On Language: On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of Mankind. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
3. Степанов, Ю. С. Язык и культура. – М.: Высшая школа, 1990.
4. Воробьев, В. В. Лингвокультурологический аспект в языке. – СПб.: Питер, 2003.
5. Верещагин, Е. Д. Лингвокультурные исследования: Теория и практика. – М.: Логос, 2005.
6. Костомаров, В. А. Язык как культура: Взгляд лингвиста. – М.: Просвещение, 1998.
7. Сафаров, Ш. Ўзбек лингвокультураси: назария ва амалиёт. – Тошкент: Фан, 2001.
8. Махмудов, Н. Миллий концептлар ва менталитет. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005.
9. Йўлдошев, О. Til va madaniyat: lingvistik va madaniy tadqiqotlar. – Тошкент: Ўқитувчи, 2003.
10. Сафарова, Ф. Ўзбек лингвокультураси ва бадий матн. – Тошкент: Лотин, 2007.
11. Wells, R. Comparative Literature: An Introduction. – London: Macmillan, 1998.

12. Bassnett, S. Comparative Literature: A Critical Introduction. – Oxford: Blackwell, 1993.
13. Remak, H.H. Methods in Comparative Literature. – New York: Harper & Row, 1975.
14. Timofeev, L. Qiyosiy adabiyotshunoslik nazariyasi va amaliyoti. – Moskva: Nauka, 1980.